

Lestadius-tutkimuksen tulkintoja

Martti Vuollo

Wäinö Havaksen klassikko 1927

Piispa Gustaf Johanssonin ja pastori Juho Tanskasen poleemisten esitysten jälkeen varsinaisen kirkkohistoriallisen lestadiolaisuuden tutkimuksen aloitti Kittilän kirkkoherra Wäinö Havas (1898–1941) nyt jo klassikoksi muodostuneella kirjallaan *Laestadiolaisuuden historia pääpiirteissään*. Vaikka se ei olekaan akateeminen tutkimus ja muutenkin on melko suppea esitys, se on kuitenkin merkittävä yritys tuoda selvyyttä ja valaistusta erityisesti 1800- ja 1900-lukujen taitteessa tapahtuneisiin hajaannuksiin ja niihin johtaneisiin syihin.

Helsingin yliopiston dogmatiikan ja siveysopin professori Antti J. Pietilä kirjoitti *Vartijaan* laajan ja erittäin myönteisen arvion kyseisestä kirjasta. Hänen mukaansa ”monilukuiset henkilöt ovat meidän yliopistossamme saaneet jumaluusopin lisenssiaatin arvon väitöskirjoilla, jotka eivät ole sisältäneet niin paljon omaperäisesti hankittuja ja kohdalleen asetettuja tietoja” kuin Havas Laestadiolaisuuden historiassaan. Pietilän mukaan Havaksen kirja vie lestadiolaisuuden tutkimusta eteenpäin, ja on erinomainen teos teologeille ”moniin erilaisiin havaintoihin ja mietteisiin”. Kirjoituksessaan hän selosti laajasti kirjassa mainittuja henkilöitä ja tapahtumia. Hän myönsi kirjassa olevan toki puutteita ja huomauttamistakin, mutta hän piti vääränä sitä, että joillakin ”näyttää olevan halu nakerrella arvokasta työtä niin kuin hiiri nakertaa”.¹ Tällä hän tarkoitti nähtävästi pastori Vilho H.

¹ *Vartija* 1929, 56–63.

Kiviojan (1896–1977) *Teologisessa Aikakauskirjassa* esittämää ankaraa kritiikkiä.

Kivioja syytti kirja-arvostelussaan Havasta kirjassa esiintyvistä monista henkilö- ja vuosilukuvirheistä sekä kielivirheistäkin. Hänen mielestä myös Havaksen tulkinnat uudenheräyksen ja vanhoillislestadiolaisuuden opinkäsityksistä olivat vääriä. Hän olisi kaivannut muutamiin kirjassa esiintyviin asioihin perusteellisempia ja parempia selityksiä. Hän moittikin Havasta siitä, että tämä ei ollut ottanut yhteyttä esim. häneen ja moniin muihin henkilöihin, joilta olisi saanut paljon ja tarkkoja tietoja asioista, jotka kirjassa esitettiin väärin. Arvostelunsa lopussa Kivioja antoi kuitenkin Havakselle kiitosta ja tunnustusta kirjasta, ”joka tähänastisista on paras lestadiolaisuuden historia, ja siitä on syytä iloita”. Hän kirjoitti uskovansa, että kirjaa lukevat muutkin kuin lestadiolaiset, ja toivoi jokaisen Suomen papin tutustuvan Havaksen kirjan avulla ”tällä kertaa suurimpaan hengelliseen liikkeeseemme”.²

Havasta Kiviojan arvostelu ei miellyttänyt. *Teologisessa Aikakauskirjassa* hän aluksi myönsi Kiviojan päättäneen arvionsa myönteisesti ja antaneen tunnustustakin, mutta syytti Kiviojaa kiihkeästä ja hyökkäävästä arvostelusta. Havaksen mielestä Kiviojan muistutukset olivat ”saivarteleavan vähäpätöisiä ja suorastaan erheellisiä”, joten lukijoille voi tulla sellainen käsitys, että kirja on historiallisesti epäluotettava ja kieliasultaan moitittava. Havaksen mukaan Kiviojalla oli ”puoluemieltä vikova ote”, ja tämä luki rivien välistä sellaista, mitä teoksessa ei ole. Kirjoituksensa lopuksi Havas selitti, että hän kirjallisiin lähteisiin perustuen tahtoi luoda suppeahkon yleiskuvan lestadiolaisuudesta, eikä hän aikonut jatkaa enää väittelyä.³

Kivioja palasi vielä *Teologisessa Aikakauskirjassa* sekä Havaksen puolustuskirjoitukseen että itse kirjaan. Puolustukseen hän kirjoitti, että hän tahtoi omalla kritiikillään tehdä vain palveluksen oikomalla eräitä kohtia ja täydentämällä kirjassa esitettyjä asioita uusilla näkökohdilla. Hän muistutti Havasta siitä, että hän antoi arvioinnissaan tunnustusta kirjasta ja kehotti sitä

² *Teologinen Aikakauskirja* 1928, 49–53.

³ *Teologinen Aikakauskirja* 1928, 267–271.

lukemaan. Hän olisi ollut halukas antamaan apua Havakselle, ja oli ajatellut avustaa tiedoillaan naapuriseurakuntaan Merijärvelle muuttanutta tekijää. Mutta kun apu ei kelvannut, hän aikoi vetäytyä syrjään ja pitää paperinsa omina tietoinaan.⁴ Tästä Kiviojan puolustuskirjoituksesta tulee ilmi, että hänellä oli nähtävästi paljonkin kerättyä tietoa lestadiolaisuudesta. Myös hänen aikaisempi kirja-arvostelunsa monine oikaisuineen osoitti, että hän todella tunsii lestadiolaisen herätysliikkeen.

Havaksen ja Kiviojan väittelyssä tulee selvästi esille kahteen ”eri leiriin” kuuluneen lestadiolaispapin erilaiset tulkinnat lestadiolaisuuden opinkäsityksistä. Lukeutuihan Havas silloin uusheränneisiin ja Kivioja vanhoillislestadiolaisiin. Muutamia vuosikymmeniä aikaisemmin tapahtunut hajaannus oli traumaattinen kummallekin osapuolelle. Hajalleen ajautuneet ryhmät tunsivat kipeänä hajaannuksen ja toivoivat sovintoa. Mutta kun kummankin ryhmän sovintoehtona oli vain oman uskonkäsityksen hyväksyminen, sovintoon pääseminen oli mahdoton. Hajaannuksissa tapahtuneissa riidoissa erilleen ajautuneet tuomitsivat toisten uskonkäsityksiä, ja vuosien kuluessa kummallakin ryhmällä oman ryhmänsä näkemys oli vain entistä syvemmin juurtunut sekä saarnaajiin että näiden johtamaan ”laumaan”.⁵

Havaksen ja Kiviojan väittely oli kuitenkin pientä kahden muun lestadiolaispapin, esikoislestadiolaisiin lukeutuneen Aulis Zidbäckin (1900–1990) ja uusheränneisiin kuuluneen Martti E. Miettisen (1903–1985) välillä käytyyn väittelyyn nähden.

⁴ *Teologinen Aikakauskirja* 1928, 329–330.

⁵ Sovintoyrityksistä ks. *Vuollo* 1999, 120–122.

Aulis Zidbäckin väitöskirja 1937

Lestadiolaisista teologeista ensimmäisenä korkeimman akateemisen oppiarvon sai Turun suomalaisen klassillisen lyseon uskonnon ja filosofian lehtori Aulis Zidbäck. Hän väitteli teologian tohtoriksi 1937 väitöskirjallaan *Lars Levi Laestadiuksen kristillisyydennäkemyks erityisesti silmälläpitäen Kristuksen seuraamisen ihannetta*.

Zidbäckin väitöskirjasta antoi virallisen lausunnon professori Eino Sormunen. Hän totesi lähdekirjallisuuden runsaaksi ja edustavaksi, mutta huomautti siitä puuttuneen monia tärkeitä tutkimuksia. Myös kieliasua hän kritisoi, samoin sitä, että Zidbäck tutkimuksessaan toisinaan ”liiaksikin tavoittaa laestadiolaisuuden katolisia piirteitä”. Kun Zidbäck haki 1941 Helsingin yliopiston dogmatiikan ja siveysopin professorin virkaa, pyydettiin siihenkin Sormuselta lausunto. Lausunnossaan hän piti Zidbäckin väitöskirjan pääansiona sitä, että siinä osoitettiin Laestadiuksen kristillisyyden näkemyksen pohjana olleen ranskalaisen spiritualistisen mystiikan, jonka filosofis-psykologinen pohja olikin parallenistinen eikä materialistinen, kuten aikaisemmin oli luultu. Sormusen mukaan Zidbäck oli myös siinä oikeassa, että hän näki Laestadiuksen kristillisyyden näkemyksessä uusplatonis-kristilliset juuret, johon oli liittynyt pietistisiä ja herrnhutilaisia piirteitä. Siinä Sormunen oli Miettisen kanssa samaa mieltä, että Zidbäck ei ollut tarkka lähteiden käytössä ja teki päätelmiä tarkemmin perustelematta. Sormunen paheksui sitä, että tutkimisissa oli ”tiedemiehelle sopimaton persoonallisen käskevä ja ylimielinen sävy”, ja että Zidbäck oli käynyt hyödytöntä, ”kohutuuden rajat” sivuttanutta keskustelua pastori Miettisen kanssa. Sormunen totesi Zidbäckin epäpäteväksi kyseiseen virkaan.⁶ Myös professori Urpo Harvan arvio oli myönteinen. Hänen mukaansa erityinen ansio oli siinä, että Zidbäck etnologis-psykologisesti tarkasteli Laestadiuksen persoonaa ja oppeja.⁷

⁶ Sormunen 1937, 196–201; HYA HYTT kok ptk 15.11.1941 § 5:n liite. Vrt. Zidbeck 1985, 208.

⁷ Harva 1937, 418–42.

Martti E. Miettisen ja Zidbäckin polemiikki

Zidbäckin ja pastori Martti E. Miettisen kesken syntyi väitöskirjasta kiivas lehtikirjoittelu. Miettinen jo viisi vuotta ennen oman väitöskirjansa julkaisemista arvosteli terävästi *Vartijassa* 1937 ja 1938 Zidbäckin väitöskirjaa, ja ankarassa kritiikissään hän jopa kielsi Zidbäckin väitöskirjalta tieteellisen pätevyydenkin.⁸

Miettinen näki Zidbäckin olleen väärässä yrittäessään psykologisoida Laestadiuksen kristillisyyden syntyä ja laatua, johon olisivat vaikuttaneet romantiikka ja keskiajan katolinen mystiikka. Miettisen mukaan syynä oli se, että Zidbäck oli käyttänyt tutkimuksessaan vain *Hulluinhuonelaista* ja jossain määrin Laestadiuksen aikakauslehteä, mutta ei Laestadiuksen noin 280 saarnaa. Zidbäck oli myös tulkinnut väärin *Hulluinhuonelaista*. Zidbäck oli siinäkin väärässä, kun hän väitti Laestadiuksen olleen spiritualistisella linjalla tämän arvostaessa näkyjä ja ilmestyksiä sekä tunteitakin.⁹

Vuoden kuluttua Miettinen palasi uudestaan Zidbäckin väitöskirjan arvosteluun saatuaan tutustua Laestadiuksen *Hulluinhuonelaisten* alkuperäiseen, ruotsinkieliseen kirjoitukseen. Hän pahoitteli sitä, että aikaisemmin hänellä oli ollut vain kirja-kauppias ja kirjailija Johan Fredrik Hellmanin suomennos. Alkuperäisen kirjoituksen saatuaan hän täydellisesti ruotsin kieltä hallinneena pystyi paremmin ja perusteellisemmin tarkistamaan Zidbäckin väitöskirjassaan esittämät ja kritiikkiä aiheuttaneet kohdat. Tärkeintä Miettisen mielestä oli oikoa Zidbäckin tulkintoja nimenomaan Laestadiuksen vanhurskauttamisopista, jossa tämä oli nähnyt katolisia piirteitä.¹⁰ Myös vanhollis-

⁸ *Vartija* 1937, 290–303; 1938, 289–296; *Lahti* 24/2.3.1937; *Salomies* 1942, 296. Zidbäckin Lestadius-tutkimuksista ks. *Raittila* 1967, 286–287; 1987a, 154–156.

⁹ *Miettinen* 1937, 290–303. HYA HYTT kok. ptk 15.11.1941 § 5:n liite. Vrt. *Zidbeck* 1985, 208.

¹⁰ *Miettinen* 1937, 296 alaviite 4; 1938, 52–53; *Raittila* 1967, 278; nro 596. Miettinen oli saanut 1928 todistuksen ruotsin kielen täydellisestä hallinnasta. OHA Nimikirjaotteisto, kouluneuvos Martti Erik Miettisen nimikirjaote.

lestadiolaisuuteen lukeutuneen lääninrovasti Oskari Heikki Jussilan (1888–1955) mielestä Zidbäck oli Laestadius-tutkimuksessaan eräin kohdin pahasti ”lyönyt kirveensä kiveen”, kun yritti todistaa Laestadiusen omaksuneen kirjallisuuden välityksellä katolisia uskonkäsityksiä.¹¹

Miettinen tuli yhä enemmän vakuuttuneeksi siitä, että Laestadiusella vanhurskauttamisoppi oli ”selvääkin selvemmin luterilainen, katolista käsitystä jyrkästi vastustava”. Siinä esiintyivät Lutherin ja luterilaisuuden tyypilliset käsitteet *sola gratia, sola fide* ja *simul iustus et peccator*. Miettinen ihmetteli, että Zidbäck oli nähnyt siinä katolisia piirteitä ja epäilikin Zidbäckkiä ennakkomielipiteestä, joka oli tehnyt hänet ”sokeaksi ja kuuroksi tosiasioille”, tai sitten hänen esityksensä oli tietoisesti tendenssimäistä, eikä hän piitannut mitään ”totuudesta ja tunnollisuudesta”. Miettinen syytti Zidbäckkiä siitäkin, että tämä oli jättänyt *Hulluinhuonelaisuuden* lainauksista pois sellaisia kohtia, jotka selvensivät Laestadiusen käsitystä, mutta olivat Zidbäckin käsityksiä vastaan. Hän kielsi Zidbäckin väitteen, että Laestadiusella olisi sukulaisuutta vapaa-ajattelijan ja kaiken uskonnon kieltäjän Spinozan kanssa. Miettisen mukaan Laestadiusen jumalakuva oli ”ratkaisevasti juutalais-kristillinen eikä suinkaan kreikkalainen, filosofis-pakanallinen”. Miettinen syytti Zidbäckkiä myös pintapuolisesta tutustumisesta keskiajan mystiikkaan ja Joh. Schneiderin teoksen kuuden sivun suorasta plagioinnista.¹²

Miettinen oli odottanut, että Zidbäck yrittäisi kumota hänen väitteensä. Kun Zidbäck ei sitä tehnyt, Miettisen mukaansa se osoitti Zidbäckin väitöskirjan olleen ”suuresti harhaanjohtava”. Vielä 1941 *Teologisessa Aikauskirjassa* julkaistussa kahdessa laajassa artikkelissa hän puuttui Zidbäckin väitöskirjan väittämään ulkonaisesta parannuksesta Laestadiusen julistuksessa ja

¹¹ *Siionin Lähetyslehti* 9/1943, 192–194.

¹² *Miettinen* 1938, 52–57; 84–85. Myös professori Eino Sormunen syytti Zidbäckkiä huolimattomasta lähteiden käyttämisestä ja ”liian suoralta kädeltä” tehdyistä päätelmistä. HYA HYTT kok. ptk 15.11.1941 § 5: liite professori Eino Sormusen virallinen lausunto. Miettisen tarkoittama Joh. Schneiderin teos oli *Die Passionsmystik des Paulus*.

selosti Laestadiuksen ”ulkonaisessa parannuksessa” esiintyneitä käsitteitä ”oma parannus” ja ”elämän parannus”.¹³

Miettiselle olivat tulleet aivan pakkomielteeksi kaikki ajatukset, jotka viittasivat katolisuuteen Laestadiuksen kristillisyydennäkemyksessä. Hän torjuikin myös sen Zidbäckin väitteen, että Laestadiuksen käsitys ”ulkoisesta parannuksesta” olisi ”sukua katolisen mystiikan pelastustielle”. *Hulluinhuonelaisesta* ja Laestadiuksen postilloista otetuilla lähdeviittauksilla Miettinen perusteli näkemystään, mistä tulikin yli 20-sivuinen dogmaattinen selonteko.

Kirkkoherra Waino Havas arvosteli *Siionin Lähetyslehdessä* Zidbäckin väitöskirjaa. Hänen mukaansa Zidbäck selvitti virheellisesti Laestadiuksen opinkäsityksiä ja hurskautta. Hänkin olisi kirjoittanut siitä ”hyvinkin ankaraa arvostelua”, mutta työkiireiden takia ei ehtinyt. Hän yhtyi monissa kohdissa Miettisen esittämään kritiikkiin ja oli samaa mieltä kuin Miettinenkin, että Laestadius ”ammensi julistuksessaan paljon suoraan Luthe-rilta”.¹⁴

Zidbäckin Raattamaa-tutkimukset

Kun Zidbäckiltä ilmestyi 1941 kirja *Pohjolan suurin maallikko-saarnaaja*, Miettinen jatkoi *Kotimaassa* sekä kyseisen kirjan muutamien kohtien että Zidbäckin väitöskirjankin toistuvaa arvostelua. Hän puuttui Zidbäckin väitteeseen, että Laestadius ei olisi puhunut saarnoissaan rukouksesta eikä olisi kehottanut Raamatun lukemiseen. Miettisen mukaan Zidbäck ei ollut itse tutkinut Laestadiuksen saarnoja, vaan oli luottanut aikaisempien tutkijoiden virheellisiin arviointeihin, sillä Laestadiuksen kolmannen postillan 281 saarnasta 189:ssä puhuttiin rukouksesta. Hän kirjoitti myös, että Zidbäckin väitöskirjan virallinen tarkastajakin oli yhtynyt ”monessa kohdassa” hänen väitöskirjasta tekemiinsä huomautuksiin.¹⁵

¹³ Miettinen 1941, 307–317, 396–406.

¹⁴ *Siionin Lähetyslehti* 1941, 6–10.

¹⁵ *Kotimaa* 42/17.6.1941. Miettisen kirjoituksen otsikkona oli ”Väärä todistus Laestadiuksesta. Pari kysymystä tohtori Zidbäckille.” Zidbäckin

Zidbäck kirjoitti noin kuukauden kuluttua *Kotimaahan* kaksi kirjoitusta Miettisen ”avoimen kirjeen johdosta”. Hän ei kuitenkaan vastannut Miettisen esittämiin kysymyksiin, vaan selosti Laestadiuksen ja Raattamaan erilaisia kristillisyydennäkemyksiä väittäen Laestadiuksen pelastusopin olleen ”perusolemukseltaan ei-luterilainen”, ja sen pääjuurien olleen ”vieraassa, individualistis-subjektiivisen uskonnollisuuden (mystiikan) maaperässä”. Zidbäckin mukaan Laestadiuksen radikaali maailmankielteisyyskään ei ollut Lutherin, vaan ”katolisen mystiikan linjalla”.¹⁶

Muutaman viikon kuluttua Miettinen jälleen kirjoitti *Kotimaahan* ja ilmaisi pettymyksensä Zidbäckin vastaukseen. Hän oli pyytänyt tältä vastausta ”*sine ira et studio*”, mutta Zidbäckin vastaus olikin ”sumutusta”. Miettinen totesi, ettei Zidbäck ollut vielääkään tutkinut Laestadiuksen saarnoja, joten tämän esitys oli ”suuresti harhaanjohtavaa”. Miettisen kirjoitus päättyi suorasukaisen tyllysti:

Tekeepä mieleni myös ihmetellä sitä, että tieteen yrittäriin on joskus päässyt mies, jonka esiintymisessä on mahtipontisuutta mutta jolta tarkemmin katsoen tyystin näkyy puuttuvan kunnioitus yksinkertaisia ja selviä tosiasioita kohtaan.¹⁷

Zidbäckillä ei ollut enää mahdollisuutta *Kotimaan* palstoilla vastata tähän suorastaan loukkaavaan kirjoitukseen, sillä lehti lopetti näiden kahden eri lestadiolaiseen ryhmään kuuluneen tohtorin vuosia jatkuneen väittelyn.

Kun Zidbäckiltä ilmestyi 1941 Juhani Raattamaata käsittelevä kirja *Pohjolan suurin maallikkosaarnaaja*, pastori Kullervo Hulkon (1914–1965) arvostelu siitä *Teologisessa Aikakauskirjassa* oli myönteinen. Hänen mukaansa kirjassa oli kiihkottomasti kerrottu hajaannuksista. Teos valaisi monipuolisesti Raattamaan kristillisyydennäkemystä, mutta Raattamaan toiminnasta ei tullut

kirjan täydellinen nimi on *Pohjolan suurin maallikkosaarnaaja. Juhani Raattamaan kristillisyydennäkemys ja suhde laestadiolaisuuden suunta-
muodostukseen. Kysymys ”esikoisseurakunnasta”*. Pekka Raittila ei erityisemmin arvostanut Zidbeckiä Raattamaa-tutkijana. *Raittila* 1987a, 155–156.

¹⁶ *Kotimaa* 49/15.7.1941; 50/18.7.1941.

¹⁷ *Kotimaa* 56/8.8.1941.

esille mitään uutta, koska Zidbäck oli käyttänyt lähteinä kaikille tunnettuja lestadiolaisuutta käsitteleviä kirjoja. Hulkon mielestä kuitenkin Raattamaan kristillisyydennäkemyksen selostus oli ”iskevää ja nasevaa”, joskin tekijä oli kuitenkin liikaa korostanut Laestadiuksen ja Raattamaan opillisia eroja sekä toistuvasti turhaan selitteli asioita.¹⁸

Myös Wäinö Havaksen arvostelu *Kotimaassa* oli erittäin myönteinen. Hänen mukaansa Zidbäck oli pyrkinyt kirjassaan totuuteen, ja itse lestadiolaiseen herätysliikkeeseen kuuluneena ymmärsi lestadiolaisuuden dogmatiikan käsitteet. Havaksen mukaan kirjassa oli toki huomauttamistakin. Hän totesi Miettisen pätevästi todistaneen, että lestadiolaista synninpäästöä ei otettu käyttöön niin aikaisin kuin Zidbäck väitti. Mutta Havaksen mielestä Zidbäckin kirja oli lestadiolaisuuden tutkijallekin ”todellinen aarreaitta”, ja hänen mielestään se tulisi ottaa kurssikirjaksi Helsingin yliopiston jumaluusopillisessa tiedekunnassa. Havas kehotti lukijoita tutustumaan siihen.¹⁹

Myös kirkkoherra Paavo Viljasen (1904–1972) mukaan Zidbäckin kirja oli merkittävä teos. *Vartijaan* kirjoittamassaan arvostelussa hän totesi Zidbäckin selostaneen oikein lestadiolaisuuden dogmeja. Mutta hän pahoitteli sitä, että Zidbäck ei ollut tutustunut Raattamaan kaikkiin kirjeisiin eikä Leonard Typön *Kirjeitä*-kokoelmaan.²⁰

O. H. Jussila *Kotimaahan* kirjoittamassaan kirja-arvostelussa kävi etupäässä keskustelua eri teologioiden kanssa Raattamaan dogmaattisista näkemyksistä. Hän kritisoi Zidbäckin käyttämää nimeä Raattamaa, joka Jussilan mukaan pitäisi kirjoittaa muodossa Raattama. Hänkin Viljasen tavoin pahoitteli sitä, että Zidbäck ei ollut käyttänyt Raattamaan laajaa kirjekokoelmaa eikä Typön *Kirjeitä*-kokoelmaa. Jussilan mielestä Zidbäckin kirjassa oli paljon lainauksia Lutherilta, mutta Raattamaalta niukasti.

¹⁸ *Teologinen Aikakauskirja* 1941, 275–278; 1942, 125–130. Zidbäckin kirjan täydellinen nimi on *Pohjolan suurin maallikkosaarnaaja. Juhani Raattamaan kristillisyydennäkemyks ja suhde laestadiolaisuuden suuntamuodostukseen. Kysymys ”esikoisseurakunnasta”*.

¹⁹ *Kotimaa* 28/22.4.1941.

²⁰ *Vartija* 1941, 111–113. Typön *Kirjeitä*-kokoelman täydellinen nimi on *Kirjeitä virvoitukseksi köyhille matkustajille elämän tiellä*.

Vakavin virhe oli kuitenkin Zidbäckin selostus Raattamaan suhteesta lakiin. Muuten kirja oli Jussilan mielestä tiedemiehen otteella kirjoitettu tiivis esitys Raattamaan dogmatiikasta, joka oli selvästi luterilainen. Jussila suositteli kirjaa luettavaksi.²¹

Miettinen ei enää puuttunut Zidbäckin 1940 ilmestyneen kirjan, *Juhani Raattamaa eräiden Lutherin ydinkysymysten kirkastajana*, arvosteluun. Wäinö Havas arvostelussaan totesi, että Zidbäck oli tässä kirjassa ”vapautunut häntä varemmin harhaan johtaneista teorioista”. Hänen mukaansa Zidbäck oli nyt tunkeutunut Lutheria ja Raattamaata käsitteleviin ensikäden lähteisiin. Hän näkikin, että Laestadiuksen julistuksessaan tukeutui Lutheriin, ja että Raattamaalla kristillisen opin ydinkohdat olivat samat kuin Laestadiuksellakin.²²

Miettinen Gustaf Dahlbäckin kimpussa

Ruotsinmaalaisen Gustaf Dahlbäckin tohtorinväitöskirjakin, *Den gamla och den nya människan i Lars Levi Laestadius’ teologi*, aiheutti 1950-luvun alussa laajan väittelyn Miettisen ja Dahlbäckin välille. Professori Lauri Haikola, joka oli Lundissa Dahlbäckin toisena vastaväittäjänä, selosti *Teologisessa Aikakauskirjassa* Dahlbäckin väitöskirjan sisältöä. Hänen mukaansa Dahlbäckin väitöskirja ”tulee aina näyttelemään ratkaisevaa osaa Laestadius-tutkimuksessa” ja kiinnostaa herätysliikkeen teologian tutkijoita.²³ Mutta lestadiolaisuutta syvemmin tuntematta hän ei puuttunut tarkemmin väitöskirjassa esitettyihin Laestadiuksen teologian tulkintoihin.

Miettinen kritisoi yksityiskohtaisesti *Teologisessa Aikakauskirjassa* Dahlbäckin väitöskirjassaan esittämiä Laestadiuksen kristillisyydennäkemyksiä. Erityisesti hän puuttui Dahlbäckin esittämiin Laestadiuksen passio-käsitykseen, jonka tulkinta ja sovellutus Miettisen mielestä oli ”aivan perustavan tärkeissä kohdissa joko kokonaan väärää tai suuresti harhaanjohtavaa”. Jo

²¹ *Kotimaa* 10/7.2.1941; 12/14.2.1941.

²² *Siionin Lähetyslehti* 1941, 6–10.

²³ *Teologinen Aikakauskirja* 1950, 346–353.

se, että Dahlbäck oli sijoittanut Laestadiuksen passio-käsitykseen liian erilaisia asioita (Pyhä Henki, laki, usko, armo, Jeesuksen veri), teki Miettisen mukaan mahdottomaksi tieteellisen analyysin. Toistuvasti hän kritisoi sitä, että Dahlbäck esitti väitteitä, mutta ei todistanut niitä, koska niitä ei voikaan todistaa Laestadiuksen lausunnoilla. Miettisen mukaan Dahlbäck esitti asioita Laestadiuksen teksteihin viitaten, mutta ei katsonut, mistä tekstit puhuvat. Miettisen mielestä Dahlbäck tulkitsi mielivaltaisesti Laestadiusta ja täysin väärin tämän *Hulluinhuonelaisen* pykälää. Kuten Zidbäckin väitöskirja-kritiikissaan Miettinen torjui myös Dahlbäckin näkemykset siitä, että Laestadiuksen vanhurskauttamisopissa olisi katolisia piirteitä. Hänen mukaansa Laestadiuksen vanhurskauttamisopissa on Lutherille tyypillisiä näkökohtia. Miettinen väittikin, että Dahlbäckin ennakkokäsitykset olivat johtaneet hänen tulkintaansa. Hän ihmetteli myös sitä, että kun Dahlbäck antoi tunnustusta Bäcksbäckin tutkimukselle, miksi hän ei ollut ottanut siitä oppia. Vain Dahlbäckin esittämän Laestadiuksen sovitusnäkökuvan Miettinen hyväksyi, eikä hänellä ollut sitä vastaan mitään huomauttamista.

Miettinen päättää 44 sivua käsittävän, yksityiskohtaisen kritiikkinsä hyvin murskaavasti. Hänen mukaansa Dahlbäckin esitys oli ”monissa tärkeissä kohdissa perin epätieteellistä, epäluotettavaa, harhaanjohtavaa, jopa räikeästi väärän kuvan antavaa. Usein joutuu ihmettelemään, millainen on se tieteellinen omatunto, joka sallii tällaisen esityksen.” Miettinen pahoitteli sitä, että Laestadius joutui dogmaattisen väitöskirjan kohteeksi, sillä Dahlbäckin väitöskirja Laestadiuksen syntymän 150-vuotisjuhluvuonna ”ei suinkaan muodostu kunnianteoksi hänen muistolleen ja työlleen”.²⁴

Dahlbäck vastasi *Teologisessa Aikakauskirjassa* polemisoiden Miettisen arvosteluun. Hän väitti, että Miettinen ei ollut lukenut kunnolla teosta, ja puolusteli monin esimerkein menettelyään. Varsinkin Miettisen kritiikki Dahlbäckin tulkinnasta Laestadiuksen passio-opista aiheutti laajan puolustelun.²⁵

²⁴ *Teologinen Aikakauskirja* 1952, 226–243, 270–283, 354–365.

²⁵ *Teologinen Aikakauskirja* 1953, 105–116.

Miettinen vastasi *Teologia ja Kirkko* -julkaisussa Dahlbäckin vastineeseen. Hän kertoi lukeneensa kyseisen väitöskirjan moneen kertaan ja tulleen Dahlbäckin puolustuskirjoituksen jälkeen yhä vakuuttuneemmaksi, että Dahlbäck käytti ja tulkitsi lähteitä mielivaltaisesti poiketen näin totuudellisuudesta ja tieteellisestä tunnollisuudesta. Miettisen mukaan Dahlbäck yhä esitti monista asioista omia väittämiään, mutta ei mitään todisteita, koska Miettisen mukaan näille väitteille ei ole todisteita Laestadiuksen lausunnoissa.²⁶

Miettisen kirjoitteluista paljastuu hänen kiivas luonteensa. Mutta hän ei suinkaan kritisoinut vain kritiikin itsensä vuoksi, vaan hän oli tarkka lähteiden käytöstä ja oikeiden johtopäätösten tekemisestä. Ennen kaikkea hän ”taisteli” myös luterilaisuuden puolesta eikä hyväksynyt pienintäkään vihjailua siihen suuntaan, että lestadiolaisuuden oppi-isän kristillisyydennäkemyksen juuret olisivat katolisessa maaperässä.

Miettinen osasi myös antaa tunnustusta hänen mielestään hyvin tehdystä tieteellisestä työstä. Se tulee ilmi hänen arvosteltuaan 1939 helsinkiläisen uuteenheräykseen lukeutuneen lestadiolaissaarnaajan, rakennusmestari Johan Johanssonin pojan, tohtori Erik Bäcksbackan pastoraaliväitöskirjaa. Miettisen mukaan Bäcksbackan suppea teos oli luotettava ja tulokset oikeita, joten se oli tärkeä teos jokaiselle *Hulluinhuonelaisen* tutkijalle toisin kuin Zidbäckin väitöskirja, jonka johdosta ”Laestadiuksen tutkiminen oli vaarassa joutua arveluttaville harhapoluille”. Miettisen mukaan Bäcksbacka oli todella perehtynyt tutkimuskohteeseensa, ja hänen teoksensa ”vie Laestadius-tutkimusta eteenpäin huomattavalla tavalla”. Myös sitä Miettinen korosti, että Bäcksbackankin mukaan Laestadiuksen teologia oli ”mitä suurimmassa määrässä luterilaisesti ja pietistisesti väritettyä kokemusteologiaa” ja että Zidbäckin väitöskirjassa oli löyhin perustein koetettu löytää Laestadiuksen teologiasta ”tyypillisiä katolisia linjoja ja vaikutuksia”.²⁷

²⁶ *Teologia ja Kirkko* 2/1955, 73–80.

²⁷ *Bäcksbacka 1937, Lars Levi Laestadius' religionsfilosofiska arbete "Dårhushjonet". Dess tillblivelse och syfte.* Erik Immanuel Bäcksbacka (1904–1950) toimi ensin toisena kappalaisena Paraisilla ja oli kuollessaan Paraisten kirkkoherra. *Godenhjelm* 1944, 148; *Suomen evankelis-*

Myös professori Lauri Haikola antoi tunnustuksen Bäcksbäckan pastoraaliväitöskirjalle. Selostaessaan *Teologisessa Aikakauskirjassa* Gustaf Dahlbäckin väitöskirjaa hän viittasi myönteisesti kaksi kertaa Bäcksbäckan työhön. Hänen mukaansa Bäcksbäckan ”uuttera ja epätsekäs työ ansaitsee tässä kunniamaininnan”.²⁸

Miettinen kriittisenä lestadiolaisuuden tutkijana

Miettinen väitteli teologian tohtoriksi 1942 väitöskirjallaan *Lestadiolainen heräysliike I*. Perusteellisella tutkimuksellaan hän aloitti lestadiolaisuuden historian tieteellisen esittämisen.

Helsingin yliopiston teologinen tiedekunta määräsi professorit Yrjö J. E. Alasen ja Ilmari Salomiehen tarkastamaan Miettisen väitöskirjan painatuslupaa varten. Salomies, joka toimi Miettisen vastaväittäjänä, korosti lausunnossaan sitä, miten lestadiolaisuuden tutkimuksesta oli puuttunut ”perusteellinen ja mahdollisimman täydelliseen lähdeaineistoon pohjautuva selvitys” herätysliikkeen syntymisestä ja sen leviämisestä, joten Miettisen työ aloitti tieteellisen esityksen lestadiolaisuuden historiasta. Salomiehen mukaan Miettisen väitöskirja oli myös ”täydellinen lisä uskonnollisten liikkeittemme historiaa käsittelevään kirjallisuuteen”. Hän totesi Miettisen keränneen runsaan lähdeaineiston ”suurella antaumuksella” ja syventyneen aiheeseen, sekä tehnyt varsinaisen tutkimustyön tarkasti ja tunnollisesti, saavuttaen merkittäviä tuloksia. Puutteena Salomies näki kuitenkin sen, että Miettinen ei ollut tarpeeksi huolella suhtautunut lähteisiin. Hänen mukaansa lähteitä olisi pitänyt vielä enemmän esittää ja analysoida itse tekstissä, jotta lukija pystyisi saamaan kuvan lähteiden luonteesta ja niiden merkittävydestä. Myös lähdekritiikki ja keskustelu toisten samoja aiheita käsitelleiden tutkijoiden kanssa olivat puutteellista. Salomiehen mukaan Miettisen olisi pitänyt väitöskirjassaan perusteellisesti esittää

luterilaisen kirkon seurakuntien ja papiston matrikkeli 1953, 564; Miettinen 1939, 205–208; 1952a, 226–243, 270–283, 354–365.

²⁸ *Teologinen Aikakauskirja* 1950, 246.

myös korjaukset hänen aikaisemmin Zidbäckin väitöskirjasta esittämiinsä huomautuksiin, sillä olihan Miettinen kieltänyt Zidbäckin väitöskirjalta tieteellisen pätevyydenkin. Teologinen tiedekunta hyväksyi yksimielisesti Miettisen väitöskirjan toukokuun lopulla 1942.²⁹

Miettisen tohtorinväitöstilaisuudessa pitämän lectio prae-cursoria -luennon aiheena oli *Lars Levi Laestadiuksen käsitys raittiustyön periaatteista*. Luento julkaistiin kokonaisuudessaan *Kotimaassa* syksyllä 1942.³⁰ Miettisen mukaan Laestadius joutui herätyksensä jälkeen ratkaisemaan suhteensa alkoholiin. Vähi-tellen hän siirtyi kohtuullisesta alkoholin käytöstä ehdottomaan raittiuteen, koska näki lähipiirissäkin alkoholin turmiolliset vaikutukset. Hänen työnsä oli alussa pelkkää raittiustyötä, mutta hän näki kohta sen vain näpertelyksi. Hänen mukaansa vain elävän kristillisyyden harrastuksella voitiin vähentää juoppoutta. Mutta Laestadiuksen mielestä raittiudellakaan eivät vielä tulleet uskonnolliset tarpeet tyydytetyiksi, sillä juoppous oli moraalisen turmeluksen seuraus, johon tarvittiin ihmisessä totaalinen vallan-kumous. Siksi raittiustyö olikin alistettava hengellisen herätyksen osaksi, sillä ihminen tarvitsi sovintoa Jumalan kanssa.

Seuraavana vuonna 1943 ilmestyi Miettisen laaja tutkimus *Pohjoisen Tornionlaakson oloista lestadiolaisen heräysliikkeen syntyaikoina*.

Filosofian kandidaatti, myöhemmin yleisen kirkkohistorian professori, Kauko Pirisen (1915–1999) mukaan Miettisen kirja oli seikkaperäinen ja perusteellinen. Pirinen selosti *Alkoholikysymys*-kirjassa 1946 laajasti Laestadiuksen saarnojen vaikutusta Lapin ihmisten raitistumiseen ja lestadiolaisen herätyksen pyrkimykseen ihmisten persoonalliseen uudistumiseen. Ainoa kritiikin kohde Pirisellä oli Miettisen väite, että Tornion Lapissa viinan kulutus olisi ollut pienempi kuin muualla Ruotsissa ja Suomessa. Siinä

²⁹ HYA HYTT kok ptk 23.5.1940; 6.5.1942 § 3:n liite Ilmari Salomiehen virallinen lausunto Miettisen väitöskirjasta; 29.5.1942 § 1; *Salomies* 1942, 293–297.

³⁰ KA KHS A Martti E. Miettisen arkisto kansio 1:3; *Kotimaa* 67/1.9.1942; 69/8.9.1942; 70/11.9.1942.

hän oli Miettisen kanssa samaa mieltä, että salakuljetusta ja salakapakointia oli toki muuallakin kuin vain Lapissa.³¹

O. H. Jussilan mukaan Miettisen teos oli arvokas lestadiolaisen herätysliikkeen taustaa valaiseva. Siinä oli tuotu esiin ennen käyttämättömiä arkistoja, ja Miettinen oli oikonut aikaisempia harhakäsityksiä. Jussilan mukaan tutkimus oli myönteinen ja kiinnostava. Mutta hänestä Miettisellä oli kirjaa kirjoittaessaan olleet ”uudenheräyksen värittämät silmälasit”, joiden läpi tämä katseli tutkittavaa aineistoa. Jussila näki kirjan puutteena myös sen, että Miettinen ei tuntenut viklundilaisuutta ja sen vaikutusta synninpäästön käyttöönottamiseen eikä Erkki-Antin ja Raattamaan yhteistyötä. Jussilan mukaan Erkki-Antin osuus ja merkitys herätysliikkeen opinkäsitykseen oli Miettiselle tuntematon.³²

Miettisen dosenturihanke 1945

Kaksi vuotta myöhemmin Miettisen haettua teologiselta tiedekunnalta dosentuuria hänen väitöskirjastaan ja muustakin tuotannostaan pyydettiin lausunnot professori Aarno Maliniemeltä ja professori Yrjö J. E. Alaselta. Maliniemen mukaan Miettisen väitöskirja oli ”ensimmäinen tieteellisessä mielessä laadittu yhteinen esitys lestadiolaisuudesta”. Täten se oli arvokas synteettinen lisä 1800-luvun herätysliikkeiden tuntemiseen. Hän totesi Miettisellä olleen itsenäisen tutkijan ominaisuuksia, mitä osoitti sekin, että tämä pystyi objektiivisesti tarkastelemaan lestadiolaisuutta, vaikka itse lukeutuikin kyseiseen herätysliikkeeseen. Väitöskirjan jatko-osana ilmestynyttä tutkimusta *Pohjoisen Tornionlaakson oloista lestadiolaisen heräysliikkeen syntyaikoina* Maliniemi piti ansiokkaana maakunnallisen kulttuuri- ja kirkkohistorian kuvauksena. Miettinen oli käyttänyt ansiokkaasti arkistolähteitä ja tuonut tutkimuksessaan esiin uusia tietoja pohjoiskalotin oloista. Maliniemi kehui Miettisen sujuvaa ja tyylikästä kirjoitustaitoa. Mutta hänkin, Salomiehen tavoin, olisi toivonut

³¹ *Alkoholikysymys. Raattiusasiaa tietopuolisesti käsittelevä aikakauskirja* 2/1946, 52–54.

³² *Siionin Lähetyslehti* 9/1943, 192–194. Erkki-Antin oikea nimi oli Erkki Antti Juhonpieti (1814–1900). *Raattila* 1967 nro 140.

tutkimuksen kannalta tärkeiden henkilöiden selvempää esittelyä, keskustelua aikaisemmin tehtyjen tutkimusten kanssa ja tarkempaa selontekoa niistä virheitä, joita Miettinen oli löytänyt muiden tutkimuksista. Vaikka Miettisen tieteellinen työ rajoitettiin yksinomaan lestadiolaisuuteen sekä Lappiin ja Länsipohjaan, hänellä Maliniemen mukaan oli kuitenkin positiivisia tutkijan ominaisuuksia, ja hänen työnsä oli luotettava. Maliniemi esittikin Miettistä Suomen 1800-luvun kirkkohistorian dosentiksi.³³

Professori Alasen lausunto oli pääosin samansuuntainen kuin Maliniemenkin. Alanenkin totesi Miettisen huolelliseksi ja tarkaksi tutkijaksi, jolla oli objektiivinen ote tutkimukseensa, ja joka ei kaihtanut arvosteluakaan. Hänen mielestään Miettisen väitöskirja oli merkittävä, uskonnollisesti ja teologisesti mielenkiintoinen sekä totuuden mukaisena arvokas täydennys kirkkohistorian tutkimukseen. Lisäksi hänen jatkotutkimuksensa Tornionlaakson oloista toi esiin monipuolisesti ja tyhjentävästi kyseisen seudun elämää lestadiolaisuuden alkua ajoilta. Alasen mukaan Miettinen voitaisiin nimittää Suomen uudemman ajan kirkkohistorian dosentiksi.³⁴

Teologisen tiedekunnan kokouksessa toukokuussa 1945 kaikki mukana olleet professorit puolsivat Miettisen dosentuuria. Saman vuoden syyskuussa hän piti koeluentonsa aiheesta *Kruununvouti Hackzell lestadiolaisen herätysliikkeen kuvaajana ja arvostelijana*. Teologinen tiedekunta hyväksyi Miettisen luennon ja ehdotti häntä Suomen uusimman ajan kirkkohistorian dosentiksi. Mutta konsistori katsoi kokouksessaan lokakuussa 1945, että sen käyttämien asiantuntijoiden mukaan Miettisen tuotanto rajoittui suppealle alalle, eikä näin ollen puoltanut hänen nimittämistään dosentiksi.³⁵

³³ HYA HYTT kok.ptk 24.5.1945 § 1:n liite professori Aarno Maliniemen lausunto.

³⁴ HYA HYTT kok.ptk 24.5.1945 § 1:n liite professori Yrjö J. E. Alasen lausunto.

³⁵ HYA HYTT kok.ptk 24.5.1945 § 1; 17.9.1945 § 4; 22.9.1945 § 2; HYA Pienen konsistorin kok.ptk 24.10.1945 § 12; HYTT kok.ptk 1.11.1945 § 3. *Uuden Tien* nimimerkki Aaron ja Huur väitti virheellisesti professori Osmo Tiililän ”kaataneen” Miettisen dosentuurin hankkeen. *Uusi Tie*

Miettinen itsekin näki, että hänen tieteelliset tutkimuksensa ovat liian suppealta alalta yliopistollisia virkoja ajatellen. Hän kirjoitti 1943 rovasti Einari Peuralle, että hän aikoo tehdä tutkimuksen alkukirkon ajalta, jotta hänellä olisi viranhakuun laajempi pätevyys.³⁶ Tällaista tutkimusta hän ei kuitenkaan tehnyt. Ehkä hänellä suuren perheen isänä, lyseoissa uskonnon ja filosofian alkeiden sekä sielutieteen lehtorina sekä erilaisten järjestöissä toimineena ja sodan jälkeen uusheränneiden monipuoliseen toimintaan osallistuneena ei enää jäänyt aikaa tällaiseen tutkimiseen. Myös hänen aktiivinen osallistumisensa kirkon ja yhteiskunnan asioista käytyihin keskusteluihin lehdistössä vei runsaasti aikaa. Miettinen hoitikin lehtorin virkoja vuoteen 1957 asti, jolloin hänet nimitettiin kouluhallitukseen oppikouluosaston kouluneuvokseksi. Tästä virasta hän pääsi eläkkeelle vuonna 1966.³⁷

LÄHTEET JA KIRJALLISUUS

1. Lähteet

Kansallisarkisto	
Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran arkisto	SKHSA
Martti E. Miettisen arkisto	
Oulun maakunta-arkisto	OMA
Laestadiana 16 (Rovasti Einari Peuran kokoelma)	

24/13.6.1984. Tiililä oli mukana teologisen tiedekunnan kokouksessa 29.5.1945 ja yhtyi kannattamaan Miettisen nimittämistä Suomen uusimman kirkkohistorian dosentiksi. Dekaanin ominaisuudessa hän allekirjoitti teologisen tiedekunnan puolesta yliopiston kanslerille osoitetun kirjeen, jossa tiedekunta ehdotti Miettisen nimittämistä mainittuun dosenttuuriin. Ks. HYA HYTT kok.ptk 29.5.1945 § 1; Konsistorin arkisto Ed. 39 Konsistorin asiakirjat 1945 (sl.), HYTT:n kirje yliopiston kanslerille 22.9.1945; Konsistorin kirje yliopiston kanslerille 24.10.1945.

³⁶ OMA Laestadiana 16 Ab:1 Miettisen kirje 6.4.1943 rovasti Einari Peuralle.

³⁷ OHA Nimikirjaotteisto, kouluneuvos Martti Erik Miettisen nimikirjaote; *Suomen teologit – Finlands teologer* 1962, 340.

Yksityisiltä saapuneet kirjeet	Ad:1
Helsingin yliopiston arkisto	HYA
Keskushallinnon arkisto	
Konsistorin arkisto	Ed 39
Konsistorin asiakirjat 1945 (sl.)	
Teologisen tiedekunnan arkisto	HYTTA
Teologisen tiedekunnan pöytäkirjat 1940–1959	Ca 20
Opetushallituksen arkisto	
Valtioneuvoston kirjelmät	OHA D.No
228/65 1957	
Nimikirjaotteisto	
Kouluneuvos Martti E. Miettisen nimikirjaote	

2. Sanoma- ja aikauslehdet

Alkoholikysymys 1946
 Kotimaa 1941–1942
 Siionin Lähetyslehti 1941, 1943
 Teologia ja Kirkko 1955
 Teologinen Aikakauskirja 1928, 1937, 1941, 1950, 1952–1953
 Uusi Tie 1984
 Vartija 1929, 1937, 1941

3. Kirjallisuus

Bäcksbäcka, Erik *Lars Levi Laestadius´ religionsfilosofiska arbete "Dårhushjonet". Dess tillbakivelse och syfte*. Eripainos. Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran vuosikirja XXVII. Helsinki 1937

Dahlbäck, Gustaf: *Den gamla och den nya människan i Lars Levi Laestadius´teologi*. Diss. Lund 1950.

Godenhjelm, Hugo *Suomen evankelis-luterilaisen papiston matrikkeli*. Kuopio 1944

Harva, Urpo: *Laestadiuksen persoonallisuus ja opit*. Aulis Zidbäckin väitöskirjan arvostelu. - Valvoja. Helsinki 1937.

Havas, Wäinö: *Laestadiolaisuuden historia pääpiirteissään*. Oulu 1927.

Miettinen, Martti E.: *L. L. Laestadius uuteen valoon*. - I–V. Vartija 1937–1938.
 – ”*Ulkoinen parannus*” *Laestadiuksen julistuksessa*. - Teologinen Aikakauskirja 1941.
 – ”*Väärä todistus Laestadiuksesta. Pari kysymystä tohtori Zidbäckille.*” - Kotimaa 42/17.6.1941; 56/8.8.1941.
 – *Lestadiolainen heräysliike. I. Perustajan aika*. Ensimmäinen nidos. Diss. Mikkeli.

- *Lars Levi Laestadius* käsitys raittiustyön periaatteista. Tohtorinväitöstilaisuudessa 20.5.1942 pidetty lectio praecursoria-alustus. - Kotimaa 67/1.9.1942; 69/8.9.1942; 70/11.9.1942.
- *Pohjoisen Tornionlaakson oloista lestadiolaisen herätysliikkeen syntyaikoina*. Hamina 1943.
- *Kruununvouti Hackzell lestadiolaisen heräysliikkeen kuvaajana ja arvostelijana*. - Xenia Ruuthiana. Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran toimituksia XLVII. Helsinki 1945.
- *Arveluttavaa L. L. Laestadius* tulkitsemista I–III. - Teologinen Aikakauskirja 1952.
- Raittila, Pekka *Lestadiolaisuuden matrikkeli ja bibliografia*. Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran toimituksia 74. Forssa 1967.
- *Vanhaa ja uutta lestadiolaisuuden tutkimusta*. - Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran vuosikirja 1987. Toim. Hannu Mustakallio. Valkeakoski 1987.
- Salomies, Ilmari: *Virallinen lausunto Martti E. Miettisen väitöskirjasta*. - Teologinen Aikakauskirja 1942.
- Vuollo, Martti: *Lestadiolaisuus Helsingissä vuoteen 1963*. Diss. Jyväskylä 1999.
- Zidbäck, Aulis: *Lars Levi Laestadius* kristillisyyden näkemys erityisesti silmälläpitäen *Kristuksen seuraamisen ihannetta*. Diss. Turku 1937.
- *Juhani Raattamaa* eräiden Lutherin ydinnäkemyksien uudistajana. *Raattamaan kristillisyydennäkemys* arvostelua. Turku 1940.
- *Pohjolan suurin maallikkosaarnaaja. Juhani Raattamaan kristillisyydennäkemys ja suhde lestadiolaisuuden suuntamuodostukseen*. Kysymys ”esikoisseurakunnasta”. Helsinki 1941a.
- *Keskustelua Laestadiusesta*. (Pastori Martti Miettisen avoimen kirjeen johdosta). Kotimaa 49/13.7.1941; 50/18.7.1941.
- *Ole vapaa vapaaksi ostettu lauma. Juhani Raattamaa – opettajana ja sielunhoitajana*. Oulu 1985